

Пикалюк Л. А.,
аспірант

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

Анотація. Серед пісенного фонду весільних пісень Західного Полісся автор убагає явище гетерогенності, яке виявляє в текстах на основі лінгвістичних маркерів.

Ключові слова: текстологія фольклору, весільні пісні, Західне Полісся, гетерогенність фольклорних текстів.

Постановка проблеми. Весільна пісенність – це яскравий зразок усього піснетворення. Хор свашок, який супроводжує обряди, має уготований запас пісень, який застосовує залежно від ситуації. Заспіває завжди одна, інші підхоплюють, а то й просто підтягують. Тому трапляється й таке, що пісня виникає «на ходу» в процесі оспівування обрядової ситуації. В іншому випадку співачки десь збиваються з тексту, але довести справу до кінця – справа честі. Так виникають нові варіанти продовження відомих текстів. Унаслідок такого симбіозу традиції й імпровізації весільна пісня – це «найживіший» текст, який може змінюватися, доповнюватися в процесі самого виконання. Тож неоднорідність пісенного масиву, який виконується на весіллі, відчувається одразу.

Кожен край має свої особливості весільного піснетворення. Найоднорідніші в лексичному плані пісні Центральної України. Оскільки місцевий діалект ліг в основу літературної мови, у них важко відрізнити місцеву пісню від запозиченої. У Карпатах, де пісенний супровід весільних обрядів становлять коломийки, теж майже нема чужих впливів. Що ж до Західного Полісся, то тут такої однорідності не існує. Часом навіть дивує, як сюди могла потрапити пісня з галицьким наголошенням чи складена літературною мовою. Світлана Ярмоленко, опрацьовуючи загальноукраїнський пісенний фонд, зауважила особливість, універсальну для більшості регіонів України. На думку вченої, пісенна лексика має наддіалектний характер [10, с. 11–12]. Простою мовою це означає симбіоз літературної й діалектної лексики навіть в одному тексті. Однак це зовнішній бік явища, а нас цікавлять його внутрішні причини.

Пісенність Західного Полісся – унікальний об'єкт для будь-якого фольклористичного дослідження. Як зазначає Олена Цвид-Гром, воно «відзначається доброю збереженістю багатьох архаїчних фактів», тому «має шанси стати тим науково-дослідним полігоном, де ще можна захопити сліди традиційної культури, яка вже відходить і тут» [9, с. 167].

Окрім усього, західнополіський фольклор зберіг ознаки виняткової архаїчності. Як зауважує один із найвідоміших дослідників народної творчості цього регіону Віктор Давидюк, «найдавніші українські весільні обряди мало чим відрізняються від аналогічних у народів, що перебувають на нижчих ступенях цивілізаційного поступу» [4, с. 3].

Більше того, не кожен край може похвалитися подібною протяжністю наукової обсервації його пісенності. Уже в найранніших фольклорних збірниках Зоріана Доленги-Ходаковського, етнографічних нарисах Юзефа Крашевського,

Ромуальда Зенькевича представлені й пісні, записані на Західному Поліссі. Якась частина текстів, записаних ще тоді, була місцевого походження, про що свідчать численні діалектизми, але все ж більшість відома й у інших куточках України.

Питання походження фольклорних текстів нове для української фольклористики. Однак весільний репертуар західнополіських співачок дає всі підстави скористатись такою можливістю і проаналізувати загальну тенденцію, як формується пісенний репертуар. За основний об'єкт нашого дослідження обрано пісні одного села, розміщені в збірнику нині покійного професора Івана Денисюка «Пісні з-над берегів Турського озера». Велика кількість текстів, представлених у ньому, як і локальний герметизм, буде чудовою моделлю генези пісенної традиції в інших географічних локусах. Для порівняння залучено тексти з архівних фондів Полісько-Волинського народознавчого центру (далі – ПВНЦ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі тексти весільних пісень із репертуару пізнавані в більшій частині України. Найкращий приклад – пісня «Летять галочки у три рядочки», яку легко підхоплять весільні співачки, тільки почувши її перші слова. Так само добре знані на всій території України, за винятком Карпат, «Ой летіла зозуленька та й сіла», «На городі зілля», «Трійця по сінях ходить», «Благослови, мамо, благослови, тату», «Наша піч регоче – короваю хоче» тощо. Ці пісні трапляються в різних записах фольклористів і не раз ставали об'єктом досліджень. Добре знають ці тексти й на Західному Поліссі. Основна ознака таких пісень – усі вони звучать літературною мовою та незалежно від регіону всюди однаково. Зрідка-зрідка в текстах виявляються фонетичні діалектизми. Однак нарівні з цими варіантами в тих самих місцевостях можна почути й текст літературною мовою. Маємо такі приклади й із досліджуваної місцевості. Означимо цю частину пісень, як **літературні тексти**.

Прийшли свати сватати,

Я вже стала плакати.

Батько й мати не дає,

А серденько *пристає* [6, с. 28].

Пристати на запропоноване чи сказане в значенні «*погодитись*» звично для мешканців Центральної України. Для західних поліщуків цей вираз чужий, хоч у пісні й прижився. Поміняли вони й *ненька* на *мати*, бо *ненька* в поліському діалекті – це колиска. Водночас погіршили текст, позбавивши його внутрішньої рими (*ненька-серденько*).

Чимало незвичних для західнополіського лексику слів знаходимо й у наступній пісні:

Наша дівка *гожа*,

Як червона рожка.

Наша дівка *красна*,

Як зіронька ясна [6, с. 92].

У повсякденному словнику західних поліщуків епітети *гожа* та *красна* не вживаються. Їх успішно замінюють автентичне *хороша* й запозичене з польської та оброблене на український манер *хвайна*.

Ой ясно-ясно,
Де сонечко сходить,
А ще ясніше,

Де Марійка ходить [6, с. 90].

Замість *ясніше*, на Західному Поліссі кажуть *ясній*, та й *сонечко* в піснях частіше звучить як *сонейко*. А *Марійка* зустрічається в багатьох раніше записаних текстах із фондів ПВНЦ як *Манічка*.

Немісцеве походження видає й така пісня:

Я до гаю ходила,
обламала вишні,
Сама того полюбила,
хто в мене на мислі [6, с. 91].

Мало того, що фонетично *мислі* передаються в місцевій говірці як *мисли*, а вишні вживаються тут із наголосом на першому складі, тому в такому звучанні слово взагалі непридатне для римування навіть із *мислі*, та ще й сам процес ламання вишень дівчиною для західних поліщуків не зрозумілий. Вишні для гільця ламають на сусідній Волині, на Поліссі для цього використовують або сосонку – «різку» (у центральній частині), або ж ялівець (у західній).

Просила Оксана дружечок,
Щоб сплели їй віночок,
Для суботойки на хвилину,
А для неділейки на днину.
А ввечері – кинь вінок
З биндочками на кілок [6, с. 43–44].

Найбільше літературних текстів трапляється в західнополіському обряді на початку весілля, особливо на вінкоплетинах, які тут не мають чітко визначеної назви. Можливо, тому, що вінки, заради виготовлення яких збиралися дівчата в молодій напередодні весілля, увійшли в норму тут не так давно. На світлинах 30-х рр. ХХ ст., зроблених на Західному Поліссі під час весілля, його учасники всюди без вінків. Схоже, що й літературні тексти дісталися в цей регіон в 60–70 рр. минулого століття, коли географія шлюбів значно розширилась. Міграція могла відбутись якщо не з Центральної України через Волинь, то з самої Волині, де звичай вінкоплетин існує здавна.

Часом в одному й тому самому селі трапляються як літературні, так і діалектні тексти. Який із них з'явився тут раніше, здогадатись неважко. Виконавці, які не ходили до школи й не знають літературної мови, навіть літературний текст передають із властивою для цієї місцевості фонетикою, грамотні, навпаки, навіть почувши діалектний, згодом передадуть його в олітературеній формі. Для наочнішого обґрунтування своєї думки візьмомо два таких тексти з одного села.

Літературний:
Не пий, зятейку, не пий, зятейку,
Вилий конику за (на – Л. П.) гривоньку,
Шоб гривонька шовкова була,
Щоб тещенька ласкава була [6, с. 98].

Діалектний:
Не пий, зетю, труй-перепою,
Вилий конику та на гривойку,
Нехай потече у копитойку,
Нехай потопче лихі мисли,

Які од теци із хати вийшли [6, с. 98].

Найперше впадає в око те, що перший текст, порівняно з другим, містить перекинуття (за гривоньку замість на гривоньку). Далі – другий дає пояснення, чому не варто пити і що робити з тим питвом і заради чого. Тобто, діалектний ритуально наповненіший, а відтак і давніший. Літературний не лише допускає граматичні перекинуття, а й утратив як діалектні особливості, так і семантику висловленої застороги.

Беззаперечно запозичення можна бачити в тих пісенних текстах зі стягненими формами прикметників:

Наїхало бояронецьків повен двір,
Подивися, Марусенько, котрий твій.

У західнополіському діалекті ця форма відсутня. У ході тривалого побутування в діалектному середовищі тексти весільних пісень можуть набувати окремих місцевих рис. Діалектна обробка літературних текстів не буває значною. Найчастіше вона відбувається там, де мовний апарат мовця не пристосований до вимовлення окремих словосполучень. Вимовити слово *рядок* для старої поліщучки означає те саме, що для росіянина вимовити слово *спідниця*. Тому літературні тексти в діалектній обробці найчастіше хибують фонетичними діалектизмами такого порядку.

– Сядьте, дружечки, в радочок,
Ізвийте мені віночок.

Ба я завтра часу не маю,
До шлюбойку ступаю [6, с. 42].

Там, де існує власний канон відповідного слова, літературний нехтується, поступаючись морфологічному діалектизму.

Ходить дівойка та й по садоюку,
Як біла лебедойка,
Ріже барвінок собі на вінок
На свою головоюку.

– Ой вінче-вінче, зелен барвінче,
Наробив еси жалю –
Свою матюнку, свою рідную
Навіки покидаю [6, с. 46].

Слова *вінок*, *вінче*, *зелен барвінче*, *ріже* свідчать про літературне походження пісні. Але пропустити слова *дівонька*, *по садоньку*, *лебедонька*, *головонька*, коли існують свої трохи інші відповідники, співачка не сміє.

Подібне спостерігаємо й у такому тексті:

Зашуміла дубройка,
Зазвеніла дорожейка,
Їхали хлопці молодії,
Пуд ними кони воронії,
На їх сідлечка золотії,
Усю країну об'їжджали,
Собі дівчину забирали (вибирали – Л. П.) [6, с. 73].

Подібний текст існує і в літературнішій версії:

Їхали хлопці молодії
Пуд ними кони воронії,
По всій Україні проїжджають,
Собі дівчину вибирають.
Та й Україну проїхали,
Ниде дівчини не вибрали [6, с. 73].

Фонетична та морфологічна неоднорідність останнього тексту очевидна. Питання тільки в тому, чи вона виникла внаслідок неточної графічної фіксації, чи так була передана виконавцем. Огріхи запису можна простежити зі смислових перекинуття, які виявляються в подальшому змісті. (Хоч дів-

чину начебто *забирали*, об'їжджаючи при цьому навіщось усю країну, але в кінцевому підсумку таки *не вибрали*). Точніший текст із ознаками більшої літературності. Саме його, вочевидь, і варто вважати інваріантом.

Деякі з літературних текстів зберігають виняткову стійкість до діалектних впливів. Їхня незмінність гарантується відсутністю лексичних відповідників місцевого походження:

Ой там за сінми, ой там за сінми
Рублена криниченька,
То там наша Гальонька рученьки мила,
З матінкою говорила:
Скажи, матінко, скажи, милая,
Скільки дружечок брати?
Бери, Гальочко, всі дружечки
До себе на віночки [6, с. 43].

Наша умовна спроба подати текст в діалектному оформленні не засвідчила якихось відчутних переваг, за винятком однієї. «Бери, Гальочко, *всенькі* дружечки, до себе на віночки» звучало б краще, ніж виконане на розспів *всі-і*, і ритмічно відтворювало б попередні рядки, із якими пов'язане структурно. Однак перешкодою до такого «вдосконалення», вочевидь, послуговував літературний інваріант. Прикладів таких радикальних дотримань канону в репертуарі західнополіських весільних свашок-співачок небагато. Часом їхня кількість росте внаслідок сучасного *олітературнення діалектних текстів*. Унаслідок запису некваліфікованими виконавцями їхня кількість у фольклорних збірниках подвоюється чи й потроюється. Часом унаслідок того, що кореспонденту під час співу не вдається почути правильно всі слова, особливо, якщо вони йому не знайомі. Інша причина – слова записуються не безпосередньо під час співу, тоді респонденти їх плутають, часто міняють місцями, зводячи нанівець усю ритмо-поетичну структуру тексту. Ось хоча б такий приклад:

Ой на городи ще й на поплавиці
То там Володько коня пасе,
Ой коня пасе, листи пише:
Ой мої листи білейкїї,
Нема послуги вірнейкїї,
Ніким послати до тестейка,
Чи вже Олюнька убралася
Ще й до шлюбойку поспитати [6, с. 77].

За майже повної відсутності рим і ритміки такий текст не мав тої основи, яка б забезпечувала його збереження в пам'яті. Більшість народних пісень виконавці схоплюють із першого разу. Цей важко запам'ятати й після кількаразового повторення. Для вірша він не має рим, для прози – усталеного порядку слів. Спробуємо знайти його найвразливіші місця. Не римується «на поплавиці» і «пасе», не римується «пише», «тестейка», «убралася», «поспитати».

Не зрозуміле окреслення локусу «на городи на поплавиці», особливо коли йдеться про місце, де пасеться кінь. Вочевидь, з урахуванням діалектних особливостей мало би бути «на попасе». Попас у поліщуків – разове пасовище, як правило, біля угідь, де найкраща паша.

Часто перший рядок пісні весільна заспівувачка повторює двічі, щоб дати можливість усім іншим згадати подальші слова. Тоді порядок у римуванні настає в усіх шести рядках.

У решті тексту варто переставити місцями слова так, щоб убезпечити дієслівне римування. Виправлений текст матиме такий вигляд:

Ой на городи ще й на попасе /2
То там Володько коня пасе.
Ой коня пасе, листи пише: /2
Ой мої листи білейкїї,
Нема послуги вірнейкїї,
Ніким до тестейка послати,
Чи вже Олюнька убралася
Ще й до шлюбойку поспитати.

Якщо текст запам'ятовується після одного-двох прочитань, то це і є той першоваріант, який виспівували попередні покоління.

Водночас повністю міняється й генетична атрибуція наведеного тексту. Коли до цього він претендував на загальноукраїнський, то поетичну досконалість отримав завдяки відновленню рим на основі діалекту, бо інші рими тут неможливі. Цим текст виявив своє автохтонне походження, а заодно й непрофесіоналізм записувача.

Питання достовірності запису в установленні генетичної структури пісенності має дуже важливе значення. Однак, якщо зайнятись «поетичною реставрацією» всього ушкодженого в аналізованому збірнику, довелось би відійти від основної теми.

Виявити в записаному на папері тексті, якого він походження – автохтонного чи алохтонного – часто виявляється дуже непросто. Сліди літературної обробки легко помітити лише там, де діалектна форма лежала в основі рими. Позбавлення її ліквідує й саму риму.

Добрий день, свату (свате),
До твоєї хати (хате).
А де ж те дитю,
Що нам й узяти (узятє)? [6, с. 98].

Відновлення суцільного римування на основі діалекту переконує в тому, що інваріант пісні був автохтонного походження. А виконавиць на початку пісні збив інший варіант, відомий у цій місцевості:

Добрий день, свату,
У твою хату...

Щось сплутають виконавці, щось не чують чи не розуміють транскрибувальники – у результаті пісню перетворюють у банальну прозу. Тут уже про її походження не йдеться, аби звести початок із кінцем:

– Не наступай, Литва,
Бо буде в нас битва.
Будемо воювати,
Марійки не ('д)давати.
– А ми не з Литви люди,
Ми тутешні *сусіди*, (будем)
Ми *тутешні* (ваши) сусіди,
Ми не будем тут всіди –
На час, на годину,
По хорошу дитину [6, с. 100].

Якщо виділені курсивом слова прибрати, а замість них вставити ті, що в дужках, текст набирає своїх поетичних якостей, а слово *всіди*, яке пов'язане римою *сусіди*, виявляє його місцеве походження.

Поданий тут же варіант пісні «Не наступайте, Литва, Буде з вами битва, Будемо войовати, Гальочки не давати» свідчить як про місцеве походження пісні, так і про різні рівні професійності її запису. Ще більше відображає місцеву говірку інший запис:

Не наїжджай Литва,
 Бо буде з вами битва,
 Бо будем воювати,
 Марийки ни давати.
 – Ми люди ни з Литви,
 Ни любимо битви,
 Ми близькій сусіди,
 Позвем Марійку навсиди [6, с. 100].

Часто від колишнього автентичного тексту, унаслідок тривалого побутування в освічених колах чи непрофесійної фіксації, залишаються лише окремі слова, які виявляють звідки він родом. Але якщо ці слова виявляються на місці, цього достатньо для з'ясування його місцевого походження:

– Уставай но матінко, довго спиш,
 Чом ти мене в доріженьку *не рядиш*?
 Бо далека доріжейка й чужина,
 Щоб не було на чужині *сорома* [6, с. 68].

Слова «*не рядиш*» у значенні «*не виряджаєш*», як і *сорома* вірні ознаки місцевого походження.

Важко сказати про таку саму автентичність іншого тексту з діалектними прикметами:

Розходився місячик по небу,
 Збираючи *зоройку(в)* в громаду:
 Збирайтеся, *зоройки* в громаду –
 Засвіtimo всі разом по небу!
 Розходився Володька по селу,
 Збираючи бояройки до столу.
 – Збирайтеся, бояройки *до столу*,
 Та й поїдемо всі разом *на войну*,
 Та звоюємо тейка *в тім дому*,
 Та заберем Гальочку молоду [6, с. 66–67].

Тут можливі і якісь немісцеві, можливо, що й білоруські впливи.

Такий копіткий і складний аналіз неминуче виникає щоразу там, де доводиться мати справу з **олітературеними діалектними текстами**.

Більшість весільного репертуару західнополіських свашок становлять **діалектні тексти**. Не всі вони мають настільки яскраво виражену діалектну основу, як тексти із лексичними діалектизмами на кшталт:

Допіру, бояри, *сятайтеся*¹,
 Собі місця питайтеся [6, с. 101];

чи:
*Се*² виписане,
 То й нам узети,
 Се намльоване
 К стині прибети [5, с. 98].

Висновки. Більшість репертуару західнополіських свашок становлять місцеві автентичні тексти. Запозичення переважно стосуються найбільш урочистих ритуалів (як початок весілля) із релігійною основою, а також тих, які увійшли в місцеву традицію не так давно.

Фольклорний текст – явище, яке наділене багатьма цікавими й оригінальними характеристиками, що істотно відрізняють його від тексту літературного.

По-перше, він динамічний, бо може змінюватися, покращуватися, забуватися й оновлюватися. Більшою мірою це стосується прозових текстів, меншою – поетичних, для яких існує низка рамкових канонів, зокрема ритміка, рима. Вони дисциплінують і не дозволяють виходити далеко за ці межі.

По-друге, фольклорний текст, потрапляючи до іншого кола реципієнтів, здатний мімікрувати відповідно до місцевих умов, діалектичних особливостей.

По-третє, на відміну від літературного, у живому побутуванні він існує рівно стільки, скільки існує відповідний запит на нього, тому без додаткових зусиль, а конкретно без транслітерації чи аудіофіксації, що переводять його вже в іншу якість і змінюють саму сутність, він не може стати історичною пам'яткою.

Весільні пісні – найпредметніший доказ щойно висловлених концепцій. Більшість із них рідко виходить за межі регіону, де були створені.

Теза Світлани Ярмоленко про наддіалектний характер фольклору більшою мірою стосується ліричних пісень. У них відчутніші авторські первні, тому змінити щось на власний манер не так і просто.

Підсумовуючи, можна констатувати серед весільних пісень Західного Полісся чотири типи з погляду походження.

Це, по-перше, **літературні тексти**. Помічено, що такі найчастіше виконуються в найурочистіші моменти весілля: вдягання вінка молодій, зустріч молодого тещею, благословення на посад, розплітання коси, супровід із вінчання. Припустимо, що ці тексти потрапили сюди разом із ритуалами, які не можна вважати автохтонними на цих землях, як, наприклад, вінкоплетини.

По-друге, літературні тексти в діалектній обробці. Вони виконуються переважно в тих самих ритуалах, що й літературні, але набули місцевих діалектних особливостей, переважно фонетичних.

По-третє, діалектні тексти. Їх у пісенному репертуарі місцевих виконавиць найбільше. Першочергово видають себе вживанням малозрозумілих регіоналізмів, часто і локалізмів, непридатністю до олітературення через те, що на діалектизмах побудовані рими цих пісень.

По-четверте, олітературені діалектні тексти. Найчастіше олітературення зазнають фонетичні діалектизми. Своєю появою такі тексти зобов'язані як зміною мовного середовища на місцях їх виконання, так і зусиллям записувачів, не спроможних точно передати прослуханий під час виконання текст. Не можемо не звернути уваги й на наявність серед таких текстів звичайних покручів, коли записувач під час безпосереднього виконання почув, замість невідомого йому слова, знайоме, але не те.

Отже, весільна пісенність Західного Полісся з генетичного погляду неоднорідна. Гетерогенність визначається низкою лінгвістичних маркерів. Однак більшість становлять тексти місцевого походження.

Література:

1. Весілля у Гуті-Камінській / зап. Л. Чирук // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 175–186.
2. Весілля у Сварчевичах / зап., транскриб. та впоряд Р. Цапун, муз. ред. Ю. Рибак // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 59–117.

¹ Сятайтеся – заходьте.

² Се – яке.

3. Годомицьке весілля / зап. та впоряд. В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 149–158.
4. Давидюк В. Діахронія волинського весілля / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2006. – Вип. 9. – С. 3.
5. Кондратович О.П. Весілля на Поліссі / О.П. Кондратович. – Луцьк : Надтир'я, 1996. – 112 с.
6. Пісні з-над берегів Турського озера / за ред. І. Денисюка. – Луцьк : Надтир'я, 2004. – 254 с.
7. Старовижівське весілля / зап. Т. Микитюк, упоряд. В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 187–203.
8. Уховецьке весілля / зап. О. Савчук // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 159–174.
9. Цвид-Гром О. Семантика предметів домашнього побуту Західного Полісся у весільному фольклорі / О. Цвид-Гром // Фольклористичні зошити. – 2006. – Вип. 9. – С. 167.
10. Ярмоленко С. Фольклор і літературна мова / С. Ярмоленко. – К., 1987. – С. 11–22.

Пикалюк Л. А. Лингвистические маркеры фольклорного текста (на примере свадебных песен Западного Полесья)

Аннотация. Среди песенного фонда свадебных песен Западного Полесья автор видит явление гетерогенности, которое обнаруживает в текстах на основе лингвистических маркеров.

Ключевые слова: текстология фольклора, свадебные песни, Западное Полесье, гетерогенность фольклорных текстов.

Pykaliuk L. Linguistic markers of folklore texts (the wedding songs of the Western Polissia taken as an example)

Summary. Among the fund of wedding songs of Western Polissia, author sees the phenomenon of heterogeneity, those he finds in texts owing to the linguistic markers.

Key words: textology of the folklore, wedding songs, Western Polissya, heterogeneity of folklore texts.